

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ

ВЕСТНИК ОШКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN OF OSH STATE UNIVERSITY

ISSN 1694-7452 e-ISSN: 1694-8610

№2/2026, 377-388

ЮРИСПРУДЕНЦИЯ

УДК: 349.6

DOI: [10.52754/16948610_2026_2_27](https://doi.org/10.52754/16948610_2026_2_27)

**КЕН БАЙЛЫКТАРДЫ УКУКТУК ЖӨНГӨ САЛУУДА ЖЕРГИЛИКТҮҮ
КООМЧУЛУКТУН РОЛУ**

**РОЛЬ МЕСТНЫХ СООБЩЕСТВ В ПРАВОВОМ РЕГУЛИРОВАНИИ ПОЛЕЗНЫХ
ИСКОПАЕМЫХ**

**THE ROLE OF LOCAL COMMUNITIES IN THE LEGAL REGULATION OF MINERAL
RESOURCES**

Дехканова Жылдыз Ахматовна

Дехканова Жылдыз Ахматовна

Dekhanova Zhyldyz Akhmatovna

ю.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети

к.ю.н., доцент, Ошский государственный университет

Candidate of Law sciences, Associate Professor, Osh State University

kdehkanova@oshsu.kg

ORCID: 0009-0008-8454-7965

Танатарова Феруза Акылбековна

Танатарова Феруза Акылбековна

Tanatarova Feruza Akylbekovna

улук окутуучусу, Ош мамлекеттик университети

старший преподаватель, Ошский государственный университет

Senior Lecturer, Osh State University

ftanatarova@oshsu.kg

ORCID: 0009-0007-4799-4603

КЕН БАЙЛЫКТАРДЫ УКУКТУК ЖӨНГӨ САЛУУДА ЖЕРГИЛИКТҮҮ КООМЧУЛУКТУН РОЛУ

Аннотация

Маанилүүлүк. Бул макалада жергиликтүү коомчулуктардын табигый ресурстарды башкаруу жана пайдалануудагы укуктук катышуусунун өзгөчөлүктөрү ар тараптуу каралат. Изилдөөнүн максаты – жарандардын чечим кабыл алуу процессине катышуусун камсыз кылган укуктук механизмдердин иштөө тартибин талдоо, алардын натыйжалуулугун практика менен салыштырып баалоо жана күчөп жаткан экологиялык тобокелчиликтер шартында жаңылоо багыттарын сунуш кылуу. Методология катары салыштырма укуктук талдоо, мазмундук талдоо жана жергиликтүү демилгелер боюнча байкоо материалдары колдонулат. Жаңы жагы – Кыргызстандын укуктук талаасын коомдук угуу, экологиялык баалоо, социалдык мониторинг жана келишимдердин ачыктыгы сыяктуу катышуу инструменттери менен тыгыз байланышта изилдеп, алардын ишке ашуу шарттарын конкреттүү критерийлер аркылуу баалоодо. Натыйжада маалымат жеткиликтүүлүгүн кеңейтүү, ачык көзөмөл формаларын бекемдөө, талаштарды коомдук медиаторлор аркылуу жөнгө салуу жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ыйгарым укуктарын тактоо боюнча практикалык сунуштар берилет.

Ачкыч сөздөр: табигый ресурстар, укуктук жөнгө салуу, жергиликтүү коомчулук, коомдук катышуу, экологиялык укук, туруктуу өнүгүү, ачык-айкындуулук, мыйзам.

Роль местных сообществ в правовом регулировании полезных ископаемых

The role of local communities in the legal regulation of mineral resources

Аннотация

Актуальность. В статье всесторонне анализируются особенности правового участия местных сообществ в управлении и использовании природных ресурсов. Цель исследования заключается в изучении порядка функционирования правовых механизмов, обеспечивающих участие граждан в процессах принятия решений, сопоставлении их эффективности с практическими результатами и определении направлений совершенствования в условиях нарастающих экологических вызовов. В качестве методологической базы применяются сравнительно-правовой и содержательный анализ, а также наблюдение за инициативами на уровне местного самоуправления. Научная новизна работы состоит в исследовании национальной правовой системы Кыргызстана во взаимосвязи с инструментами общественного участия – публичными слушаниями, экологической экспертизой, социальным мониторингом и обеспечением прозрачности договорных отношений. По итогам анализа предложены рекомендации по расширению доступа к информации, укреплению общественного контроля и уточнению полномочий органов местного самоуправления.

Ключевые слова: природные ресурсы, правовое регулирование, местные сообщества, общественное участие, экологическое право, устойчивое развитие, прозрачность, законодательство.

Abstract

Relevance. The article provides a comprehensive analysis of the legal participation of local communities in the management and use of natural resources. The purpose of the study is to examine the functioning of legal mechanisms that ensure citizen involvement in decision-making processes, to compare their effectiveness with practical outcomes, and to identify directions for improvement amid growing environmental challenges. The methodological framework is based on comparative legal and content analysis, as well as observation of local governance initiatives. The scientific novelty of the research lies in exploring Kyrgyzstan's legal system in connection with public participation instruments such as public hearings, environmental assessment, social monitoring, and transparency of contractual relations. Based on the results of the study, recommendations are proposed to expand access to information, strengthen public oversight, and clarify the powers of local self-government bodies.

Keywords: natural resources, legal regulation, local communities, public participation, environmental law, sustainable development, transparency, legislation.

Киришүү

Кыргыз Республикасында кен байлыктарды пайдалануу жана аларды башкаруу маселеси акыркы жылдары мамлекеттик саясаттын, жарандык коомдун жана жергиликтүү калктын көңүл чордонунда турат. Табигый ресурстарды натыйжалуу пайдалануу экологиялык коопсуздукту камсыздоо, экономиканын туруктуу өсүшүн камсыз кылуу жана аймактык өнүгүүнү тең салмактоо үчүн чечүүчү мааниге ээ (United Nations, 2015).

Бирок реалдуу кырдаалда жергиликтүү тургундардын, жарандык коом уюмдарынын жана коомдук кеңештердин үнү көп учурда чечим кабыл алуу баскычтарында жетиштүү эске алынбайт. Мунун себеби мыйзамдардын жоктугунда эмес, тескерисинче алардын аткарылышындагы боштуктарда, мамлекеттик органдардын ортосундагы начар координацияда жана маалымат жеткиликтүүлүгүнүн төмөн деңгээлинде (Кыргыз Республикасы, 2011).

Эл аралык документтер, анын ичинде Бириккен Улуттар Уюмунун Туруктуу өнүгүү максаттары, ачык-айкындуулукту жана жарандардын экологиялык чечимдерге кеңири катышуусун негизги принциптер катары белгилейт (United Nations, 2015). Ошол эле учурда Кыргыз Республикасынын «Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жөнүндө» жана «Экологиялык экспертиза жөнүндө» мыйзамдары коомдук катышуунун укуктук базасын түзгөнү менен, алардын практикалык аткарылышы ар аймакта бирдей эмес (Кыргыз Республикасы, 2011; Кыргыз Республикасы, 2019).

Тоо-кен тармагына байланышкан долбоорлор көп учурда жергиликтүү калктын жашоо шарттарына түз таасир эткендиктен, маалыматтык ачык-айкындуулуктун жетишсиздиги, коомдук угуулардын формалдуу өткөнү жана сунуштардын протоколдордо чагылдырылбаганы коомдук ишенимдин төмөндөшүнө алып келет (Орхусская конвенция, 1998).

Ушул жагдайларды эске алуу менен, изилдөөнүн негизги максаты — кен байлыктарды иштетүүдө жергиликтүү коомчулуктардын катышуусунун учурдагы укуктук статусун анализдөө, ченемдик-укуктук актылардын иш жүзүндөгү эффективдүүлүгүн баалоо жана эл аралык тажрыйбанын негизинде өнүгүүнүн жаңы багыттарын сунуштоо болуп саналат (Arnstein, 1969; Reed, 2008).

Изилдөөнүн методологиясы

Бул изилдөөнүн методологиясы бир гана белгилүү бир ыкмага таянбастан, бири-бирин толуктаган бир нече аналитикалык, салыштырма жана практикалык инструменттердин айкалышына негизделди. Изилдөөнүн башкы максаты – кен байлыктарын пайдаланууда жергиликтүү коомчулуктардын катышуусун жөнгө салган ченемдик-укуктук актылардын мазмунун терең изилдөө жана алардын аткарылышын реалдуу практикалар менен салыштырып баалоо болду (Кыргыз Республикасы, 2011; Кыргыз Республикасы, 2019). Теориялык негиз катары коомдук башкарууга катышуу концепциялары, укуктук мамилелердин жөнгө салынуусу жана экологиялык укук тармагындагы негизги теориялык багыттар колдонулду (Arnstein, 1969; Reed, 2008).

Методологиянын өзөгүн салыштырма укуктук талдоо түздү. Бул ыкманын жардамы менен Кыргыз Республикасындагы ченемдер Казакстан, Өзбекстан, Грузия жана Эстониянын экологиялык мыйзамдары менен салыштырылып, коомдук угуу механизмдеринин айырмачылыктары, маалымат жеткиликтүүлүгүнүн деңгээли жана жарандардын катышуусуна байланышкан моделдер талданды (Republic of Kazakhstan, 2021; UNECE, 2017). Салыштыруу

жүрүшүндө ар бир өлкөнүн ченемдик системасындагы концептуалдык өзгөчөлүктөр жана практикалык натыйжалуулук даражасы белгиленди.

Методологиянын маанилүү бөлүктөрүнүн бири — мазмундук талдоо (контент-анализ). Бул ыкма аркылуу “Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жөнүндө”, “Жаратылыш ресурстарын пайдалануу жана коргоо жөнүндө”, “Экологиялык экспертиза жөнүндө” мыйзамдары тексттик структурасы боюнча иликтенип, жоболордун логикалык байланышы, алардын тактыгы жана жарандардын катышуусун жөнгө салуудагы ролу бааланды (Кыргыз Республикасы, 2011; Кыргыз Республикасы, 1999). Мунун негизинде мыйзамдардагы түшүндүрмөнүн так эместиги, нормалардын ырааттуулугу жана укуктук колдонуунун сапаты боюнча кемчиликтер аныкталды.

Изилдөөнүн эмпирикалык бөлүгүндө байкоо жана документтик анализ ыкмалары колдонулду. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын иш тажрыйбасы, коомдук угуу протоколдору, тоо-кен долбоорлору боюнча расмий отчеттор жана маалымат каражаттарындагы материалдар системдүү түрдө талданып, мыйзамдык ченемдер менен иш жүзүндөгү аткаруунун ортосундагы айырмачылыктар аныкталды (UNECE, 2017).

Ошондой эле методологиянын бир бөлүгү катары интервью жана сурамжылоо элементтери пайдаланылды. Коомдук угууга катышкан айыл тургундары, активисттер жана бейөкмөт уюмдардын өкүлдөрү менен болгон маектешүүлөр алардын катышуу сапаты боюнча субъективдүү баалоолорду берүү мүмкүнчүлүгүн түздү. Бул маалыматтар жергиликтүү деңгээлдеги укуктук боштуктарды жана процедуралардын формалдуулук мүнөзүн так көрсөттү (Pretty, 1995).

Аналитикалык маалыматтарды бир бүтүндүккө келтирүү үчүн системалаштыруу жана индуктивдик жыйынтык чыгаруу ыкмалары колдонулду. Теориялык негиздер, практикалык материалдар жана элдин пикирлери айкалыштырылып, мыйзам чыгаруучу жана аткаруучу органдар үчүн сунуштарды иштеп чыгууга шарт түзүлдү.

Методологиянын концептуалдык алкагы укуктук позитивизм, салыштырма укуктук анализ жана коомдук баалоо теориялары менен толукталды (Arnstein, 1969; Reed, 2008). Бул ыкмалар коомдук укуктук аң-сезимдин түзүлүшүн түшүнүүдө жана мамлекеттик чечимдердин легитимдүүлүгүн баалоодо маанилүү.

Изилдөөнүн теориялык негизинде экологиялык укук менен адам укуктарынын айкалышы да каралды. Айрыкча Орхус конвенциясында белгиленген маалыматка жетүү, жарандардын чечим кабыл алууга катышуусу жана сот адилеттигине жетүү принциптери жетекчиликке алынды (Орхусская конвенция, 1998). Конвенциянын жоболорун улуттук мыйзамдарга толук интеграциялоо зарылдыгы белгиленди.

Мындан тышкары, изилдөөдө санариптик ачык-айкындуулук жана маалыматтык укук концепциялары эске алынып, коомдук угуу жана мониторинг процессинде цифралык технологияларды колдонуу мүмкүнчүлүктөрү талданды (Кыргыз Республикасы, 2019). Мамлекеттик маалымат платформаларынын укуктук жана техникалык негиздери өзүнчө анализденди.

Жыйынтыгында, бул изилдөөнүн методологиясы көп кырдуу укуктук, социалдык жана башкаруучулук аспектилерди өз ара байланышта талдаган комплекстүү тутум болуп эсептелет. Ошондой эле санариптик ачык-айкындуулук жана коомдук коммуникация сыяктуу заманбап ыкмалар жарандардын ресурстарды башкаруудагы катышуусун терең түшүнүүгө өбөлгө түздү.

Анализ жана натыйжалар

Изилдөөнүн жүрүшүндө табигый ресурстарды башкарууга жергиликтүү коомчулуктардын катышуусунун учурдагы абалы жана укуктук жөнгө салуу механизмдеринин иштөө деңгээли кеңири талдоого алынды. Кыргызстанда кен байлыктарды иштетүү процессинде коомдук катышуунун укуктук негиздери түзүлгөнү менен (Кыргыз Республикасы, 2011; Кыргыз Республикасы, 2019), алардын натыйжалуу колдонулушу ар дайым камсыздалбай келет. Айрым учурларда коомдук угуу жана талкуу формалары формалдуу мүнөздө өтүп, жарандардын пикирлери чечимдерге олуттуу таасир этпей калган учурлар кездешет (Arnstein, 1969).

Талдоо көрсөткөндөй, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары менен мамлекеттик экологиялык структуралардын ортосундагы координациялык байланыштар жетишсиз. Бул көрүнүш жарандардын маалыматка жетүү мүмкүнчүлүгүн чектеп, коомдук көзөмөлдүн деңгээлин төмөндөтөт (UNECE, 2017). Айрыкча тоо-кен долбоорлорунда экологиялык экспертиза жыйынтыктары жана келишимдердин шарттары коомчулукка жеткиликтүү болбой калган учурлар көйгөй жаратат (Кыргыз Республикасы, 2019).

Мындан тышкары, изилдөөнүн жүрүшүндө коомдук катышуунун натыйжалуулугу көбүнчө жергиликтүү элдин укуктук маалымдуулугуна жана жарандык активдүүлүгүнө көз каранды экени белгилүү болду. Суроолорго жана ачык маектешүүлөргө катышкан өкүлдөрдүн көпчүлүгү экологиялык мыйзамдар тууралуу маалымат жетишсиз экенин көрсөткөн (Pretty, 1995). Бул жагдай коомдук ишенимди азайтып, ресурстарды пайдаланууда ачык-айкындуулуктун төмөндөшүнө себеп болот.

Эл аралык тажрыйбаны салыштыруу көрсөткөндөй, Норвегия, Канада жана Казакстан сыяктуу өлкөлөрдө коомдук катышууну камсыздоонун натыйжалуу механизмдери түзүлгөн (Government of Canada, 2019; Republic of Kazakhstan, 2021; UNECE, 2014). Бул өлкөлөрдө жарандык коом жана жергиликтүү эл табигый ресурстар боюнча чечим кабыл алуу процессине милдеттүү түрдө тартылат. Кыргызстанда бул моделдерди колдонуу мүмкүнчүлүгү бар, бирок укуктук-институционалдык негиздерди чыңдоо зарыл (Arnstein, 1969; Reed, 2008).

1-таблица. Коомдук катышуунун укуктук механизмдеринин салыштырма талдоосу

Өлкө	Негизги укуктук документтер	Коомдук угуу форматы	Маалымат жеткиликтүүлүк	Өзгөчөлүктөр
Кыргызстан	«Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жөнүндө» (2011), «Экологиялык экспертиза жөнүндө» (2019)	Негизинен оффлайн	Чектелген	База бар, аткаруу начар, формалдуулук
Казакстан	Environmental Code (2021)	Онлайн/оффлайн	Ачык портал	Милдеттүү угуу, отчеттор онлайн
Грузия	Environmental Law (2015)	Онлайн трансляция	Жогорку ачыктык	Жарандык добуш чечимге таасир этет
Норвегия	Environmental Information Act (2003)	Онлайн портал	Толук ачыктык	Ар бир жаран сунуш бере алат
Канада	Impact Assessment Act (2019)	Гибридик	Толук жеткиликтүүлүк	Коомдук сунуштар сөзсүз каралат

Бул салыштырма анализ көрсөткөндөй, Кыргыз Республикасында укуктук база түзүлгөнү менен, практикалык аткаруу жагынан Казакстан жана Грузия сыяктуу өлкөлөргө салыштырмалуу артта калууда (Republic of Kazakhstan, 2021; UNECE, 2014). Өзгөчө, маалымат

жеткиликтүүлүгүнүн чектелиши жана угуу процедураларынын формалдуу мүнөзү коомдук ишенимге терс таасир этет (Arnstein, 1969).

Мисалы, Казакстанда экологиялык маалыматтар Eсоportal.kz платформасы аркылуу коомчулукка ачык жеткиликтүү болсо, Кыргызстанда мындай борборлоштурулган система али калыптана элек (Republic of Kazakhstan, 2021). Бул жагдай мамлекеттик органдардын отчеттуулук маданиятын өнүктүрүү зарылдыгын көрсөтөт (UNECE, 2017).

Ошондой эле эл аралык тажрыйбаны эске алуу менен, Кыргызстандын мыйзамдарына «коомдук угуу жыйынтыктарынын ачык жарыялануусу», «жарандардын онлайн добуш берүү укугу» жана «коомдук медиаторлордун катышуусу» сыяктуу жоболорду киргизүү зарыл (UNECE, 2014; Reed, 2008). Бул укуктук жаңылануулар коомдук ишенимди жогорулатат (Pretty, 1995).

Талдоо көрсөткөн дагы бир аспект — коомдук катышуунун сапаты жергиликтүү деңгээлдеги башкаруу маданиятына жана кадрдык потенциалга түздөн-түз байланыштуу. Көп айыл аймактарында экологиялык укук жана маалымат технологиялары боюнча адистердин жетишсиздиги коомдук диалогдун сапатын төмөндөтөт (Reed, 2008). Ошондуктан, укуктук билимди, экологиялык сабаттуулукту жана мамлекеттик кызматкерлердин компетенциясын жогорулатуу маанилүү (Pretty, 1995).

Кошумча анализ көрсөткөндөй, жарандардын активдүү катышуусу үчүн маалыматтык инфраструктураны өнүктүрүү зарыл. Бул багытта «Санарип Кыргызстан» стратегиясынын алкагында ресурстарды башкарууга байланышкан маалымат платформаларын интеграциялоо сунушталат (Кыргыз Республикасы, 2019). Мындай кадам чечим кабыл алуунун ачык-айкындуулугун жогорулатат (UNECE, 2017).

Мындан тышкары, коомдук катышуунун деңгээли жарандык билимдин өнүгүшүнө да көз каранды. Экологиялык билим берүү, маалыматтык өнөктүктөр жана НПОлордун активдүү ишмердүүлүгү жергиликтүү элдин укуктук активдүүлүгүн жогорулатат (United Nations, 2015).

Акырында, коомдук угуу процедураларын санариптештирүү — келечектеги эң эффективдүү механизмдердин бири катары бааланат. Онлайн угуу аймактык чектөөлөрдү жок кылып, бүт элдин үнүн системалуу угууга шарт түзөт (UNECE, 2014; Reed, 2008).

Жыйынтыктап айтканда, жүргүзүлгөн талдоо жергиликтүү коомчулуктардын ресурстарды башкаруудагы укуктук катышуусун жогорулатуу — экологиялык туруктуулуктун, социалдык жоопкерчиликти жана мамлекеттик ишенимдин маанилүү фактору экенин көрсөттү. Изилдөө натыйжалары коомдук угуу, маалымат жеткиликтүүлүгү жана эл аралык тажрыйбаны интеграциялоо боюнча реформалар зарылдыгын тастыктады (United Nations, 2015; UNECE, 2017).

Практикалык кейс

Кыргызстандагы коомдук катышуунун реалдуу ишке ашуусун көрсөтүү максатында Чаткал районунда 2021–2022-жылдары өткөрүлгөн бир тоо-кен долбоору боюнча коомдук угуу процесси практикалык кейс катары каралды. Бул кейс коомдук угуу процедурасынын формалдуулугу, маалымат жеткиликтүүлүгү, жергиликтүү калктын активдүүлүгү жана мамлекеттик органдардын жоопкерчилиги сыяктуу аспектилерди талдоого мүмкүнчүлүк берет (Arnstein, 1969; Reed, 2008).

1. Мыйзамдык негиз жана процесстин формалдуу талаптары

Кыргыз Республикасынын «Экологиялык экспертиза жөнүндө» мыйзамына ылайык, экологиялык таасирди баалоо (ЭТБ) алдында милдеттүү түрдө коомдук угуу өткөрүлүүгө тийиш (Кыргыз Республикасы, 2019). Угуу процедурасы төмөнкү компоненттерди камтыйт:

- долбоор боюнча алдын ала маалымкат;
- ЭТБнын техникалык корутундусу;
- коомдук угуунун протоколу;
- сунуштарга расмий жооптор.

Чаткалдагы кырдаалда компания мыйзамдык талаптарды формалдуу аткарган: угуу уюштурулган, протокол түзүлгөн, катышуучулардын тизмеси тиркелген. Бирок процесс мазмундук жактан бир катар кемчиликтерге туш болгон, бул көрүнүш эл аралык тажрыйбада да көп жолу белгиленген (UNECE, 2017).

2. Маалыматтын жеткиликтүүлүгү жана документтердин толуктугу

Изилдөөдө аныкталгандай:

- ЭТБнын толук материалы жергиликтүү калкка алдын ала берилген эмес;
- угууга чейин маалыматтык буклеттер расмий сайттарда жарыяланбаган;
- келишимдин шарттары жана экологиялык тобокелчиликтер тууралуу маалымат жетишсиз болгон.

Тургундардын көпчүлүгү долбоордун маанилүү деталдары менен биринчи жолу угуу күнү таанышканы белгилүү болгон. Бул мыйзамдагы «алдын ала маалымдоо» талабынын аткарылбай калганын билдирет (UNECE, 2014).

3. Коомдук угуудагы катышуу жана талкуулардын мүнөзү

Угуу процессине райондук администрация, компания өкүлдөрү жана жергиликтүү тургундар катышкан. Талкуу учурунда төмөнкү көйгөйлөр көрүнгөн:

- айрым суроолор жоопсуз калган;
- экологиялык зыяндын мүмкүн болгон натыйжалары алдын ала моделденбеген;
- тургундардын сунуштары протоколдо толук чагылдырылбаган.

Тургундардын негизги тынчсыздануулары суу булактарынын булгануу коркунучу жана мал чарбасына терс таасир этүү маселелерине байланышкан. Мындай жагдай дүйнөлүк практикада да коомдук ишенимдин төмөндөшүнө алып келери белгилүү (Pretty, 1995).

4. Жыйынтык жана мамлекеттик органдардын реакциясы

Угуунун жыйынтыгында түзүлгөн протокол ЭТБ корутундусу менен бирге Экология жана климат министрлигине жөнөтүлгөн. Министрлик кошумча лабораториялык изилдөөлөр керек экенин, экологиялык планды тактоо зарылдыгын жана айрым сунуштар эске алынбаганын белгилеген (Кыргыз Республикасы, 2019).

Бирок жарандар берген 27 сунуштун болгону 9у протоколдо чагылдырылганы аныкталды. Бул коомдук катышуунун сапаты төмөн болгонун жана процесстин формалдуулугун айгинелейт (Arnstein, 1969).

5. Кейс боюнча негизги сабактар

Практикалык кейс төмөнкү тенденцияларды так тастыктады:

- маалымат жеткиликтүү болбогондо угуу формалдуулукка айланып калат (UNECE, 2014);
- электрондук порталдардын жоктугу маалыматтык ачыктыкты чектейт;
- укуктук маалымдуулуктун аздыгы жарандардын сунуштарды негиздөө мүмкүнчүлүгүн төмөндөтөт (Reed, 2008);
- коомдук медиаторлордун жоктугу конфликттерди алдын алуу механизмдерин алсыздантат;
- протоколдордун толук эмес болушу мамлекеттик органдарга ишенимдин төмөндөшүнө алып келет (Pretty, 1995).

Бул мисал изилдөөнүн аналитикалык бөлүгүндө көрсөтүлгөн жыйынтыктарды толук практикалык деңгээлде тастыктайт жана эл аралык тажрыйба сунуштаган санариптик ачык-айкындуулук механизмдеринин зарылдыгын дагы бир жолу көрсөтөт (United Nations, 2015; UNECE, 2017).

Санариптик катышуу

Санариптик технологиялар коомдук катышуунун жаңы формаларын түзүп, мамлекеттик чечим кабыл алуу процессинде жарандардын үнүн кеңейтүүдө стратегиялык мааниге ээ (United Nations, 2015). Кыргызстан үчүн e-Participation архитектурасын иштеп чыгуу — коомдук угуу процедураларынын формалдуулуктун азайтуу, маалыматтык ачыктыкты күчөтүү жана ресурстарды башкаруу системасын модернизациялоо үчүн негизги багыттардын бири болуп саналат (UNECE, 2017). Бул архитектура укуктук, техникалык жана башкаруучулук модулдардын бирдиктүү иштөөсүнө таянат.

Биринчи компонент - ачык маалымат порталы. Ал табигый ресурстарды пайдаланууга байланышкан бардык документтерди: экологиялык экспертизалар, лицензиялар, келишимдер, мониторингдик отчеттор жана коомдук угуу протоколдорун бирдиктүү платформада чогултуп, метадеректер менен бирге жарыялоого тийиш. Эл аралык практикада ачык маалымат порталы коомдук көзөмөлдү камсыздоонун негизги механизми катары таанылат (UNECE, 2014).

Экинчи модуль - онлайн угуу системасы. Коомдук угуу физикалык жолугушуулар менен чектелбестен, видеоконференция, түз эфир, онлайн комментарий кабыл алуу функцияларын камтууга тийиш. Онлайн угуу автоматтык түрдө протокол түзүп, сунуштарды жана жоопторду метадеректер менен бирге сактоого мүмкүндүк берет. Бул чечим кабыл алган органдардын жоопкерчилигин жогорулатат жана формалдуулук коркунучун азайтат (Reed, 2008).

Үчүнчү модуль - добуш берүүнү валидациялоо системасы. Жарандардын онлайн добуш берүү аркылуу сунуштарды баалоого катышуусу үчүн идентификациялоо EID, мобилдик кол тамга же мамлекеттик кызматтардын бирдиктүү интеграцияланган порталы аркылуу жүргүзүлүшү мүмкүн. Добуш берүү процесси криптографиялык коргоо жана «бир колдонуучу - бир добуш» принциби менен камсыздалат, бул Канада жана Норвегия сыяктуу өлкөлөрдө натыйжалуу колдонулуп келет (Government of Canada, 2019).

Төртүнчү модуль - аудит-трейл жана отчеттуулук механизми. Системада жасалган ар бир иш-аракет — документ жаңылоо, комментарий калтыруу, добуш берүү, протокол түзүү — өзгөртүлбөй турган формада журналдаштырылат. Аудит-трейл e-Participation платформасынын ишенимдүүлүгүн жана укуктук далил катары колдонуу мүмкүнчүлүгүн күчөтөт (UNECE, 2014).

Бешинчи компонент - интеграция жана коопсуздук катмары. Система мамлекеттик маалымат базалары, экологиялык мониторинг системалары жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу порталдары менен интеграцияланышы керек. Маалымат коопсуздугу үчүн көп баскычтуу аутентификация, шифрлөө жана резервдик сактоо механизмдери талап кылынат (UNECE, 2017).

Жыйынтыктап айтканда, e-Participation архитектурасы — Кыргызстандын коомдук катышуу маданиятын санариптик деңгээлге көтөрүүгө, башкаруудагы ачык-айкындуулукту камсыздоого жана жарандардын ресурстарды башкаруудагы ролун кеңейтүүгө багытталган комплекстүү технологиялык система (United Nations, 2015).

Талкуу

Изилдөөнүн жыйынтыктары коомдук катышуунун укуктук аспектилери өлкөнүн экологиялык саясаты менен табигый ресурстарды башкаруу тармагында маанилүү орунду ээлей турганын тастыктады (Arnstein, 1969; Reed, 2008). Негизги көйгөйлөр мыйзамдардын мазмунунан эмес, алардын аткарылышындагы кемчиликтерден, көзөмөлдүн алсыздыгынан жана маалымат жеткиликтүүлүгүнүн төмөн деңгээлинен келип чыгары белгилүү болду (UNECE, 2017). Мыйзамдык база жарандардын процеске катышуусун камсыздаганы менен, анын иш жүзүндөгү аткарылышы аймактар боюнча кескин айырмаланат (Кыргыз Республикасы, 2011; Кыргыз Республикасы, 2019).

Жергиликтүү деңгээлде маалымат жеткиликтүүлүгүнүн чектелиши, коомдук угуу процедураларынын формалдуу өтүшү жана жарандардын укуктук сабаттуулугунун төмөндүгү коомдук катышуунун сапатын төмөндөтүп, коомдук ишенимдин алсырашына алып келери ачык байкалат (Pretty, 1995). Натыйжада жарандардын ресурстарды башкаруудагы абалдарга активдүү катышуусу азайып, айрым аймактарда социалдык чыңалуулар жаралат.

Чечим кабыл алуу процессинде жарандардын сунуштары формалдуу гана эске алынышы коомдук нааразычылыктын күчөшүнө алып келет. Бул көрүнүштү азайтуу үчүн коомдук угуу жана коомдук медиаторлор институттарын реалдуу күчкө ээ кылуу зарылдыгы келип чыгат (Reed, 2008). Медиаторлор мамлекеттик органдар менен жергиликтүү калктын ортосунда диалог түзүүдө маанилүү ролду ойной алат.

Эл аралык тажрыйбаны талдоо Казакстан, Эстония жана Грузияда коомдук угуу жана экологиялык экспертиза процессинин онлайн форматта өтөрүн, материалдардын ачык маалымат порталдарында жарыяланаарын көрсөттү (UNECE, 2014; Republic of Kazakhstan, 2021). Мындай ыкмалар экологиялык саясаттын ачык-айкындуулугун жогорулатып, мамлекеттик органдарга болгон ишенимди бекемдейт. Кыргызстанда да бул моделди киргизүү үчүн укуктук негиз бар, бирок кошумча институционалдык жана техникалык колдоо талап кылынат (United Nations, 2015).

Кыргызстан Орхус конвенциясынын катышуучусу катары жарандардын маалыматка жетүү жана чечим кабыл алууга катышуу укуктарын камсыздоого милдеттүү экенине карабастан, конвенциянын жоболору улуттук мыйзамдарда толук бойдон ишке ашырылган эмес (Орхусская конвенция, 1998). Бул эл аралык милдеттенмелер менен ички укуктук практика ортосунда дал келбестик жаратарын көрсөтөт.

Маалыматтык технологияларды ресурстарды башкарууга интеграциялоо — талкууда өзгөчө маанилүү болгон дагы бир аспект. Санариптик ачык-айкындуулук «ачык маалымат», «электрондук угуу», «жарандык реакция» сыяктуу механизмдерди активдүү колдонууну талап

кылат. Бул багытта «Digital Participation» жана «Smart Governance» моделдери чечим кабыл алуунун натыйжалуулугун бир топ жогорулатат (UNECE, 2014; United Nations, 2015).

Ошондой эле жарандык коом уюмдарынын, университеттердин жана илимий борборлордун ролу чоң мааниге ээ. Алар коомдук мониторингге тартылып, жаш адистерди экологиялык укук, коомдук коммуникация жана маалыматтык технологиялар багытында даярдоого жардам бере алат (Reed, 2008). Бул жарандардын укуктук аң-сезимин көтөрүүгө жана жарандык жоопкерчилик маданиятын өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт.

Коомдук катышуунун натыйжалуулугу жарандардын укуктук аң-сезимине түз байланыштуу. Изилдөө көрсөткөндөй, көпчүлүк жарандар өз укуктарын жана экологиялык мыйзамдардын мазмунун жетиштүү деңгээлде билбегендиктен, активдүү коргоого тартылбайт (Pretty, 1995). Бул маселени чечүү үчүн укуктук агартуу, медиа-кампаниялар жана мектептердеги экологиялык билимди күчөтүү зарыл.

Цифрлык платформалардын ролу да чоң. «Экологиялык порталдар» аркылуу даттанууларды, сунуштарды жана коомдук пикирлерди берүү мүмкүнчүлүгүн кеңейтүү коомдук катышуунун сапатын жакшыртат. Мындай автоматташтырылган системалар коомдук реакцияны тез талдоого шарт түзөт жана ресурстарды башкаруудагы чечим кабыл алуу процессин оптималдаштырат (UNECE, 2017).

Жыйынтыктап айтканда, талкуунун борбордук маңызы — коомдук катышууну жөнгө салган укуктук механизмдерди бекемдөө, жарандардын укуктук аң-сезимин жогорулатуу жана жергиликтүү калктын үнү чечим кабыл алуу процессинде реалдуу угулушун камсыз кылган натыйжалуу система түзүү болуп эсептелет. Мындай ыкма экологиялык саясаттын узак мөөнөттүү туруктуулугуна өбөлгө түзүп, табигый ресурстарды адилеттүү жана жоопкерчиликтүү башкаруу маданиятын калыптандырат (United Nations, 2015; Arnstein, 1969).

Жыйынтык

Жүргүзүлгөн иликтөөнүн негизинде бир нече маанилүү корутундулар формулировкаланды. Биринчиден, жергиликтүү коомчулуктардын табигый ресурстарды башкаруудагы катышуусунун укуктук негиздери Кыргыз Республикасында мыйзам түрүндө каралганына карабастан (Кыргыз Республикасы, 2011; Кыргыз Республикасы, 2019), алардын практикалык аткарылышы жетишсиз бойдон калууда. Мыйзамдардын ишке ашуусундагы боштуктар, ведомстволор ортосундагы координациянын алсыздыгы жана коомдук угуу процедураларынын формалдуу мүнөзү коомдук ишенимдин төмөндөшүнө алып келүүдө (UNECE, 2017).

Экинчиден, коомдук катышуу механизмдери аймактар боюнча бирдей иштебейт. Айрым аймактарда экологиялык чечимдер жарандардын активдүү катышуусуз кабыл алынып, бул ресурстарды башкаруудагы адилетсиздиктин жана экологиялык тобокелчиликтердин көбөйүшүнө шарт түзөт (Arnstein, 1969; Reed, 2008).

Үчүнчүдөн, жарандардын укуктук маалымдуулугу жана маалыматка жетүү мүмкүнчүлүгү коомдук көзөмөлдүн сапатына түздөн-түз таасир этет. Маалымат жеткиликтүүлүгүн кеңейтүү, экологиялык отчетторду жана лицензиялык документтерди электрондук порталдарда жарыялоо, коомдук талкуулардын жыйынтыктарын ачык көрсөтүү — жарандык активдүүлүктү жана ишенимди жогорулатуунун маанилүү факторлору болуп эсептелет (United Nations, 2015; Орхусская конвенция, 1998).

Төртүнчүдөн, эл аралык тажрыйба көрсөткөндөй, коомдук угуу жана маалыматтык ачыктык механизмдерин өркүндөтүү коомдук ишенимди жана башкаруу сапатын

жогорулатуунун негизги шарты болуп саналат. Казакстан, Эстония жана Грузиядагы практикалар — айрыкча онлайн форматтагы угуулар, автоматташтырылган протоколдоо жана коомдук добуш берүү системалары — Кыргызстан үчүн үлгү боло алат (UNECE, 2014; Republic of Kazakhstan, 2021; Government of Canada, 2019).

Бешинчиден, коомдук катышуу укуктук, экологиялык жана социалдык жоопкерчиликтиң айкалышында ишке ашырылышы керек. Бул багытта улуттук деңгээлде комплекстүү стратегияны иштеп чыгуу — жарандардын үнүн угуу маданиятын өнүктүрүүнүн негизги кадамы болуп саналат (United Nations, 2015).

Алтынчынан, изилдөөнүн илимий жана практикалык мааниси — коомдук катышууну укуктук жактан өркүндөтүү боюнча сунуштарды иштеп чыгууда, ошондой эле жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишин ачык-айкын жүргүзүүдө колдонууга мүмкүнчүлүк береринде. Натыйжалар мамлекеттик саясатты ишке ашырууда, айрыкча экологиялык көзөмөл жана жарандык коом менен кызматташтык багыттарында практикалык мааниге ээ (Reed, 2008; Pretty, 1995).

Жетинчиден, келечектеги изилдөөлөрдүн багыты катары коомдук медиаторлор институтунун натыйжалуулугун, жарандардын укуктук маданиятынын динамикасын жана санариптик катышуу (e-participation) механизмдеринин өнүгүүсүн анализдөө сунушталат. Бул багыттар Кыргызстандын ресурстарды башкаруу системасында жарандардын ролун тереңдетүүгө өбөлгө түзөт (UNECE, 2017).

Жыйынтыктап айтканда, жүргүзүлгөн изилдөө коомдук катышуунун укуктук механизмдерин чыңдоо — өлкөнүн экологиялык коопсуздугун жана социалдык туруктуулугун камсыздоонун маанилүү шарты экенин тастыктады. Коомдук диалогду өнүктүрүү, маалыматтык ачыктыкты жогорулатуу жана укуктук жоопкерчилик маданиятын бекемдөө аркылуу гана табигый ресурстарды пайдаланууда адилеттүү жана туруктуу башкаруу системасына жетишүүгө болот (United Nations, 2015; Arnstein, 1969).

Сунуштар

Изилдөөнүн жыйынтыгына таянып, жергиликтүү коомчулуктардын табигый ресурстарды башкаруу тармагындагы укуктук катышуусун кеңейтүү, экологиялык ачык-айкындуулукту жогорулатуу жана мамлекеттик органдардын жоопкерчилигин күчөтүү максатында төмөнкү жаңыланган сунуштар иштелип чыкты. Бул сунуштар улуттук мыйзамдардын талаптары менен эл аралык натыйжалуу тажрыйбаларды айкалыштырып, туруктуу өнүгүүнүн укуктук жана социалдык базасын бекемдөөгө багытталган.

1. Маалыматтык ачыктыкты кеңейтүү.

Табигый ресурстарга байланышкан мамлекеттик жана жеке сектордогу бардык документтер - лицензиялар, келишимдер, экологиялык корутундулар, мониторингдик отчеттор жана протоколдор - коомчулук үчүн толук ачык форматта жарыяланууга тийиш. Маалыматтын реалдуу убакыт режиминде жаңыланып турушу мамлекеттик органдардын отчеттуулугун күчөтүп, коомдук ишенимди калыптандырат.

2. Коомдук угууларды толук санарип форматка өткөрүү.

Коомдук угуу процессин онлайн форматта өткөрүүнү мыйзам менен милдеттендирүү зарыл. Угууларды видеожазма түрүндө каттоо, протоколдорду автоматтык түзүү жана сунуштарга болгон расмий жоопторду мамлекеттик порталдарда жарыялоо чечим кабыл алуудагы ачык-айкындуулукту арттырып, жарандардын катышуу мүмкүнчүлүгүн кеңейтет.

3. Жергиликтүү адистердин кесиптик даярдыгын жогорулатуу.

Аймактык мамлекеттик органдарда иштеген кызматкерлердин экологиялык укук, ресурстарды башкаруу, коомдук коммуникация жана санариптик маалымат системалары боюнча компетенциясын жогорулатуучу туруктуу окутуу модулдарын ишке киргизүү сунушталат. Жогорку окуу жайлар жана илимий борборлор аркылуу жарандык билим берүү курстарын уюштуруу да маанилүү.

4. Коомдук медиаторлор институтун киргизүү.

Ар бир региондо жарандар менен мамлекеттик органдардын ортосундагы талаш-тартыштарды жөнгө салууга багытталган коомдук медиаторлордун туруктуу институтун түзүү зарыл. Медиаторлор социалдык диалогду өнүктүрүп, ачык коммуникацияны камсыздап, жергиликтүү деңгээлдеги ишеним кризистерин азайтат.

5. Экологиялык мониторингдин бирдиктүү моделин түзүү.

Экологиялык мыйзамдардын аткарылышын көзөмөлдөө үчүн мамлекеттик органдар, жарандык коом жана илимий мекемелерден турган биргелешкен мониторинг тобун түзүү зарыл. Мониторингдин жыйынтыктарын ачык жарыялоо экологиялык саясаттын сапатын жогорулатып, коомдук контролду күчөтөт.

6. Санариптик маалымат системаларын өнүктүрүү.

Лицензиялар, долбоордук документтер, коомдук угуу жыйынтыктары жана экологиялык көрсөткүчтөр камтылган бирдиктүү интеграцияланган маалымат платформасын түзүү сунушталат. Мындай санариптик экосистема чечим кабыл алуу процессинин ыкчамдыгын, ачык-айкындуулугун жана натыйжалуулугун жогорулатат.

7. Укуктук ченемдерди жаңылоо жана толуктоо.

Коомдук катышуу, маалыматка жетүү, онлайн угуу жана добуш берүү процедураларына байланышкан жаңы талаптарды Кыргыз Республикасынын тиешелүү мыйзамдарына жана кодекстерине киргизүү зарыл. Бул нормативдик жаңылануулар коомдук механизмдердин туруктуу жана натыйжалуу иштешин камсыз кылат.

Бул сунуштар ишке ашырылган шартта жарандардын чечим кабыл алуудагы ролу кеңейип, экологиялык башкаруунун ачык-айкындуулугу артат, ал эми мамлекеттик органдар туруктуу өнүгүү принциптерине ылайык жоопкерчиликтүү иш жүргүзө баштайт. Комплекстүү мамиле экологиялык коопсуздукту камсыз кылууда жана коом менен бийликтин ортосундагы ишенимди чыңдоодо маанилүү таасир этет.

Адабияттар

1. Конституция Кыргызской Республики. (2021). Конституция Кыргызской Республики (актуалдуу редакция). Бишкек.
2. Кыргыз Республикасы. (1999). Айыл чарба жерлери тууралуу Кыргыз Республикасынын Мыйзамы от 2 июня 1999 г. Бишкек.
3. Кыргыз Республикасы. (2011). Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жөнүндө Кыргыз Республикасынын Мыйзамы от 15 июля 2011 г. № 101 (с изм. и доп.). Бишкек.
4. Кыргыз Республикасы. (2019). Экологиялык экспертиза жөнүндө Кыргыз Республикасынын Мыйзамы (актуалдуу редакция). Бишкек.
5. Кыргыз Республикасы. (2019). Санарип Кыргызстан 2019–2023: Улуттук стратегия. Бишкек.
6. Орхусская конвенция. (1998). Конвенция о доступе к информации, участии общественности в процессе принятия решений и доступе к правосудию по вопросам окружающей среды. Орхус, Дания.

7. United Nations. (2015). Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development (A/RES/70/1). New York, NY: UN.
8. UNECE. (2014). The Aarhus Convention: An implementation guide (2nd ed.). Geneva: United Nations Economic Commission for Europe.
9. UNECE. (2017). Environmental performance reviews: Kyrgyzstan (3rd review). Geneva: United Nations Economic Commission for Europe.
10. Republic of Kazakhstan. (2021). Environmental Code of the Republic of Kazakhstan (No. 400-VI ZRK). Astana.
11. Government of Canada. (2019). Impact Assessment Act (S.C. 2019, c. 28, s. 1). Ottawa.
12. Arnstein, S. R. (1969). A ladder of citizen participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35(4), 216–224.
13. Reed, M. S. (2008). Stakeholder participation for environmental management: A literature review. *Biological Conservation*, 141(10), 2417–2431.
14. Pretty, J. (1995). Participatory learning for sustainable agriculture. *World Development*, 23(8), 1247–1263.